

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA DUVANJSKOG KRAJA

Miškić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:578301>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U DUVANJSKOM
KRAJU**

MARIJA MIŠKIĆ

SPLIT, LISTOPADA 2014.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Kolegij: Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U DUVANJSKOM
KRAJU**

Studentica:

Marija Miškić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, listopada 2014. godine

SADRŽAJ

Uvod.....	4
1. Kralj Tomislav	6
2. Stećci i gomile.....	9
3. Mijat Tomić	10
3.1. Predaje o Mijatu Tomiću	10
3.2. Usmene epske pjesme.....	11
3.3. Pogibija Mijata Tomića	18
4. Gusle	19
5. Pričanja iz života.....	20
5. Ganga	21
5.1. Stilske karakteristike gange	22
5.2. Podjela gange.....	26
5.3. Djevojke o gangi i pjevanju	28
5.4. Muška ganga.....	33
6. Sijela	37
7. Svadbeni običaji.....	37
8. JEZIK I NARODNI OBIČAJI.....	41
9. Hrvatska usmena lirika	44
Zaključak	48
Sažetak	49
Summary	50
Izvori i literatura.....	51
Popis kazivača	51

Uvod

Duvanjski kraj je po mnogočemu poseban: povijest koja se pisala u duvanjskom kraju (krunidba prvog hrvatskog kralja Tomislava), brojni ratovi u ilirsko vrijeme, Duvno kao glavni grad Dalmacije...

Svaki narod, pa tako i hrvatski, ima mnogo svojih posebnosti kao što su običaji i načini ponašanja. Hrvati su mnogo svojih običaja zadržali stoljećima; neke su preuzeli od Hrvata „pogana“ koji su na ova područja došli početkom 7.stoljeća.

Kao i u drugim okupiranim, i u Tomislavgradu su Turci ostavili trag i do danas. „Po predajama, u tome su im često pomagale babe koje su im govorile što trebaju napraviti kako bi što prije došli do željenog cilja. Slava i moć Duvna i Duvnjaka u povijesti su poznati od davnina. Po mišljenju fra Petra Bakule, ovaj prastari grad je s pravom bio glavni grad Dalmacije. No, njegovu slavu i moć su najvjerojatnije uništili Rimljani. Također se govori da je Duvno poraženo tuđom silom zbog pritiska svojih pobjeda zbog čega je teže raspoznati gdje se nalazio taj povijesni grad. Govorilo se da u Duvnu nije mogao ostati nitko od kršćana te da su ih franjevci vratili tek nakon tri godine iseljništva. Duvno je bilo svojevrsna utvrda koja je bila središte otpora žilavih Dalmata protiv rimskog nadiranja u zaleđe Jadrana. Dalmati su pljačkali grčko-rimska naselja i trgovce na obalama. Oni su od prvog rimskog

vojnog pohoda protiv njih, zauzimanja i spaljivanja njihova Delminijuma (156. pr. Kr) do općeg ustanka protiv Rima od strane Ilira.“¹

Hercegovački vikarijat-biskupija ustanovljen je 1846. godine. „Te godine sagrađen je samostan na Širokom Brijegu, a samo nekoliko godina kasnije (1852) osnovana je diobom od Bosne Hercegovačka franjevačka kustodija-samostalna upravna jedinica: danas Hercegovačka franjevačka provincija. Tako, nakon stoljeća zajedničkog života s Bosnom, Hercegovina se u crkvenom životu i upravi osamostalila. Stjecajem zemljopisnih a još više političkih i drugih okolnosti našlo se i područje Duvna u sklopu Hercegovine kao dio mostarske biskupije i Hercegovačke franjevačke provincije.“²

---

¹ Bože Drmić; Buškoblatski kraj-hrvatski raj, Mostar, 2004.

² *Zbornik radova-ususret trećem tisućljeću*, Prvi hrvatski kralj Tomislav, Zagreb, 1998. (str.33)

1. Kralj Tomislav

U Duvnu je udaren temelj na kojem je nastala hrvatska država dinastije Trpimirovića. Vjekoslav Klaić sažeo je to u nekoliko redaka: „Ako skupimo sve u jedno, što nam kažu narodna predaja i pisani spomenici, izlazi na vidjelo da je od dolaska Hrvata u rimsku Dalmaciju pa do Karla Velikoga (800) Duvanjsko polje bilo političko središte njihovih oblasti i zemalja. Tu su u obnovljenoj varoši Delminiju (Dl'minu) ili Županjcu stolovali njihovi veliki župani...“³

Ipak još jednom se Duvno spominje kao mjesto velikog događaja: 925. na toj širini kraljevskom krunom okrunio se prvi hrvatski kralj Tomislav. Kraljevina Hrvatska tada stupa u krug ravnopravnih, nezavisnih slobodnih europskih kršćanskih zemalja: prva među Slavenima.⁴

Tomislav je bio sin Mutimirov, a naslijedio ga je 910. g. Godine 925. proglašen je kraljem na planini Lib na Duvanjskom polju. Vrline koje opisuju ovog velikoga kralja su: jakost, hrabrost i poduzetnost.

„Kad je proglašen knezom, oslobodio je Posavsku Hrvatsku među Dravom i Savom. Dok se bugarski car Simeon borio s Grcima, Tomislav je otkazao poslušnost Grcima i Hrvatsku učinio samostalnom. Zauzeo je nakon toga Bosnu i Hum. Grgur Ninski ga je zlatnom krunom ovjenčao na Duvanjskom polju između 920. i 925. g. Na *Splitskom saboru* oko 925. g. ustanovio je 15 točaka kojima se moralo srediti stanje u državi. Potukao je vojsku bugarskoga cara Simeona dočekavši ga sa 100 000 pješaka, 60 000 konjanika te 80 velikih i više malih brodova. Ne zna se kada i gdje je umro kralj Tomislav niti gdje počiva.“⁵

KRUNIDBA KRALJA TOMISLAVA

Kraljo Tomislavo, kada je u stara vrimena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako

---

³ Jure Pašalić: *Šujica-monografija*, Zagreb, 1997. (str. 26)

⁴ Isto.

⁵ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.

stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vaktā, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijali da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovički vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.⁶

CRKVA U KOJOJ SE VJENČAO KRALJ TOMISLAV

Legenda kaže da je na Gradini poviš Petrovića bila crkva koja se zvala Ružica. U toj se crkvi, kazivali su brte stari, vinča kralj Tomislav. A njegova žena je bila rodod iz Zauma.⁷

CRKVA U KOJOJ SE POSVETIO KRALJ TOMISLAV

U Mesijovini se nalazi Gradina i tu je bila crkva Sv. Ilije i kazivali su da je se tu kralj Tomislav doša posvetit poslije krunisanja. I danas se to misto zove Crkvina. Tu su nađeni neki grebovi i kaže se ako se kopa po strani od Duvna da odma počme nevrime. To je sveto misto i ne smi se dirat u grebove.⁸

U usmenoj je komunikaciji sačuvana pjesma o krunidbi kralja Tomislava:

*Ja pogleda malo sa planine,
to Duvanjsko polje od miline.
Oko njega sela poredata
kao biser curi oko vrata.
Preko polja protiče Šujica,*

---

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

bistra, čista rijeka ponornica.

Sa zapada štiti ga Tušnica

kao stare roditelje djeca.

Sa istoka kada sunce grane,

obasja ga na sve čet'ri strane.

Sa Ljubuše kad bura zapuše

svim Duvnjacima svježije duše.

Vran planina njega obavila

kao majka jedinoga sina,

pa ga gleda gore sa visina.

Vran-planinom razne zvijeri kruže,

tu se vuci i medvjedi družu.

Velika je na njem' bila slava

za krunidbu Tomislava kralja.

To je bila ta godina sveta

devet stotin' dvadeset i peta.

Mi veliku slavu napravismo,

Tomislava kralja okrunišmo.

Svom narodu ispunišmo želju

na širokom Duvanjskome polju.⁹

---

⁹ U kolovozu 2014. Kazivao Frano Smiljanić (1928.), Sarajlije, Tomislavgrad.

2. Stećci i gomile

U duvanjskom kraju mnogobrojni su srednjovjekovni nadgrobni spomenici – stećci koji se prema izgledu dijele na sljemenjanke, sanduke, ploče, stupove i križeve.

Veliko zanimanje naroda i stručnjaka vlada za prenošenje stećaka na nekropole. Bešlagić u djelu „Stećci“ piše da su kamen na drvenim gredama vukli konji ili volovi od kamenoloma do mjesta gdje će biti izgrađen i postavljen stećak. O tome govori pjesma vezana uz nekropolu u Lipi:

„Stećak vukla Marta

za svog brata Marka

miseca veljače,

priko polja Svinjače.

Vuklo sto volova,

izilo se sto ovnova.“¹⁰

Navedena pjesmica o „sestri Marti“ govori da su se stećci u Lipu (selo pored Tomislavgrada) doveli preko Svinjače (visoravan na planini Vran).

„Gomile su relativno pravilno oblikovane kružne hrpe kamenja. Uglavnom ih srećemo na brežuljcima ili izdignutim mjestima. To su nadgrobni spomenici pod kojima se obično nalazi više grobova. Njihova gradnja na ovim područjima počela je, najvjerojatnije još od neolitika i brončanog doba. Još je zanimljivo da, neovisno o brojnosti gomila, svaka od njih ima svoje ime, svima poznato u naseljima na čijim se područjima nalaze.“¹¹

---

¹⁰ Šefik Bešlagić, Stećci. Topografsko-kataloški pregled, Sarajevo, 1971., str. 40.

¹¹ Šefik Bešlagić, Stećci kultura i umjetnost, <http://www.scribd.com/doc/34223606/%C5%A0efik-Be%C5%A1lagi%C4%87-Ste%C4%87ci-kultura-i-umjetnost> (2. listopada 2014., 12.44)

3. Mijat Tomić

Uskoci i hajduci javljaju se padom Bosne pod Turke 1463. godine. „Hajduci su neprestano i iznenada napadali Turke po planinama i gudurama. (...) U povijesnim izvorima hajdučiju i četovanje spominje 1550. godine putopisac Zeno, a za vrijeme *Kandijskoga rata* (1645.-1669.) bili su na vrhuncu.“¹²

3.1. Predaje o Mijatu Tomiću

„Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja.“¹³

Prema predaji pripovijeda Stojan Rubić, poznati učitelj rodом iz Duvna, o Mijatu Tomiću ovo:

Na dnu Duvna ima selo Brišnik, a sastoji se od dva čopora kuća (gornji i doljni Brišnik) - u gornjem se je Brišniku rodio Tomić Mihovil (Mijovil). Oca i matere nije upamtio, jer su mu umrli dok je još bio u bešici, te ga je k sebi uzeo stric Niko. Kad je dijete odraslo, te je moglo sebi krušac zarađivati, ode od strica, te se pogodi u najam kod bega Kopčića (Kovačića) da mu čuva ovce.

Čuvao je ovce do dvadesete godine te ga beg zamiluje. Kada mu je bilo dvadeset godina bijaše jak i snažan, da se s njim nitko nije mogao ni po'rvati, ni kamen baciti ama nijedne igre u svemu Duvnu.

Jednoga dana dođe u Brišnik Arapin te popne čador na livadi, a za čador priveže konja te zazove bega Kopčića na mejdan. Narod, koji nije viđao Arapina, bojao se (njega) ko vatre. Što je god Arapin iskao oni su mu donosili te je čitav zulum navalio na doljni kraj Duvna. I beg se zabrinuo jer je morao ili na mejdan ili davati Arapinu što je god iskao. Uvečer dođe Tomić Mihovil i zateče bega snuždena. Kad mu beg kaza što je, i zašto je snužden, Tomić se nasmijao i reče da će on za njega ne mejdan. U jutro se Tomić spremi, te pođe da dijeli mejdan. Vele, da je Arapin na svakoga bacaо nekakvu smrdljivu vatru, te ga onda ubio. Tomić se Mihovil prekrsti, te zove Boga u pomoć i pođe protiv Arapina. Arapin

---

¹² Marko Dragić, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 141.

¹³ Marko Dragić: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.

*udari na njega vatrom, ali ga Tomić dokopa rukama, te ga udari u ledinu. Izvadi njegovu sablju, te ga njegovim oružjem zakolje. Begu to bijaše vrlo milo i drago, te on još više zavoli Tomića Mihovila i pokloni mu Jabuku- livadu niže Duvna. I danas se zove- Tomićeva livada.*¹⁴

3.2. Usmene epske pjesme

„Hrvat se ne bori da što otme kom
čuva sveti oganj na ognjištu svome
i dok tako čini, u najteži dani,
i Bog je i pravda na njegovoj strani.“

Jovo Jovanović Zmaj¹⁵

Veliku grupu usmenih epskih pjesama čine one pjesme koje prikazuju i opisuju sudbonosna zbivanja i ličnosti.

„Najčešća i najomiljenija tema takvih pjesama su povijesne ličnosti i junaci. Njihova neobična snaga i snalažljivost, ili neobični doživljaji u životu, ili njihova ustrajnost u dobru ili zlu, njihova djela i borbe koje zadivljuju- često su tema takvih pjesama. U hrvatskoj narodnoj poeziji ima mnogo takvih pjesama koje su opravdano nazvane junačkim pjesmama. U pjesmama te skupine ne govori se uvijek o samo nekom događaju iz njihova života; iznose radnju koja se mirno odvija, te u njoj nema nikakvih borbi ni junačkih djela. Budući da junačke pjesme pjevaju o povijesnim događajima nižemo ih povijesnim redom, tj. pjesme o starijim događajima i ličnostima dolaze prije, a ostale kasnije.

Sve epske pjesme, prenosile su se usmenim putem, tj. pamćenjem od jednog čovjeka na drugog. Nije bilo lako pamtiti i napamet govoriti pjesme. Da bi taj posao olakšali, narodni pjevači počinjali su pjesme na određeni način, kako bi se lakše sredili i sabrali te sjetili svega onoga o čemu treba da pjevaju. Zbog toga mnoge junačke pjesme imaju stereotipne ili uobičajene početke, npr.

---

¹⁴ Robert Jolić: Duvno kroz stoljeća; Naša ognjišta, Tomislavgrad-Zagreb, 2002., str. 272.

¹⁵ Fra Jozo Mihaljević: Livanjska književna čitanka, Livno, 1994.g., str. 30.

Mili Bože, čuda velikoga!“¹⁶

Osim što mora u boj, junak kad „je već pošao, zna i svađu, dobro prije, a u slučaju opasnosti smije upotrijebiti i lukavstvo da se spasi.

„Nevolja je ni grehote nije!“

Nevjeru osuđuje svugdje, izdaju prezire, a izdajice kažnjava. Bori se često i protiv brata po krvi, ali druge vjere. A kada ga pobjeđuje, osobito ako je junak, onda ga oslobađa, jer većina katoličkih junaka ima među turskim junacima i svoje pobratime. Pjesma kaže:

„Al' su sretni turski poglavari,

Svaki ima svoga pobratima!“

Tako, iako su zaslužnjeni, radi pobratimstva puštaju ih iz tamnice:

„Puštali su Dizdarević Mehu,

Š njime se je Rajko pobratio,

Mehmed ga je za brata uzeo.“¹⁷

„Hajduci, bili su vješti i smioni borci protiv Turaka. Napadali su Turke i otimali im imovinu koju su oni opljačkali od naroda, te ih okrutno kažnjavali. Hajduci su bili nosioci otpora naših naroda protiv tuđina, stoga ih je i narod pomagao gdje god je mogao. U narodu hajduci su imali svoje stalne pomoćnike- jatake. Kod njih su ostavljali svoju imovinu, a oni su ih obavještavali o turskim patrolama i zasjedama. Zimi su boravili kod svojih jataka jer su hajdukovali samo u proljeće, ljeti i u jesen, od Đurđeva do Mitrova dana. Tako u junačkim narodnim pjesmama često susrećemo stihove:

Đurđev danak- hajdučki ustanak,

---

¹⁶ Tvrтко Čubelić, Epske narodne pjesme; Zagreb, 1970., str. 24-32.

¹⁷ Tvrтко Čubelić: Junačke narodne pjesme, Zagreb, 1974.g., str. 90-98.

Mitrov danak- hajdučki rastanak.

S otporom i s borbama hajduka bio je povezan i narod. Prema tome hajdučka borba je i narodna borba, iako je imala oblik sukoba pojedinaca ili malih grupa s predstavnicima turske vlasti.

Jedan od najznačajnijih hajdučkih harambaša bio je Mijat Tomić. Živio je u 17. st. Rodio se na Duvanjskom polju, u selu Brišniku. Rano se odmetnuo u hajduke i otišao sa svojom četom u Vran planinu, od kuda je napadao Turke. Pjesme ga zovu Mijat, Mijo, Miho, Mihat, Mijovile. Jedan je od najviše opjevanih narodnih junaka. Svojom odlučnom, humanom i požrtvovnom borbom postao je miljenik Hercegovaca, stoga i nije čudo što o ovom junaku imamo cijelu zbirku pjesama, od njegova rođenja, borbi, sve do smrti. Najčešće narod o Mijatu pjeva uz tanke gusle javorove. Književnik Andrija Palmotić spjevao je i romancu Tomić Mihovil.

Veliku zaslugu za prikupljanje pjesama o Mijatu Tomiću ima Stojan Rubić, koji je zapisao mnoštvo pjesama i najviše ih objavljivao u „Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena“, u knjizi IV., Zagreb, 1899. god. objavio je pjesmu:

MIJAT TOMIĆ I SARAJSKI TRGOVCI

Zavijala do dva mrka vuka:

Jedan vije nadnu Duvna ravna,

Drugi vije navrh Duvna ravna,

Ono ti je mali Marijane,

Štono vije nadnu Duvna ravna,

Ono ti je Tomiću Mijate

Zapituje Mali Marijane:

-Ujče dragi, Tomiću Mijate!

Je li rano svanulo proliće?
Jesu l' sašle ćuke na stanove,
Istirali blago i goveda?
Igraju li oko staja janjci?
Poskakuju l' bile jalovice?
Je li vrime četú sastavljati?
Odgovara Tomiću Mijate:
-Dragi sine, Mali Marijane!
U nas jeste svanulo proliće,
Izišle su ćuke na stanove,
Istirali blago i goveda,
Igraju se po rudini janjci,
Poskakuju bile jalovice,
Vrime jeste četú sastavljati.
Već povedi svojih petnest druga,
Povedi ih ka Vranu planini,
Onde ćemo društvo sastavljati.
To rekoše, k Vranu krenuše,
I skupiše četú u planini.

Jedno jutro rano uranio,
Uranio Tomiću Mijate
Te dozivlje Malog Marijana:

-Marijane, moje dite drago!

Budi, sine, svu družinu redom,

Sad će naić' sarajski trgovci

Ka Mostaru robu kupovati,

Lako ćemo njija dočekati.

Strašive su mlade kiridžije,

Samo ćemo gledati na Aliju

Jer Alija velik junačina,

Pet je puta ov'da prolazio,

Progonio bale i toware.

Rad'te dico, da ga uvatimo.

U toj riči, u kojoj bijahu,

Dok evo ti bale i tovara.

Zasidaše po gori hajduci,

Svi gledaju trgovca Aliju

U tom granu duga granalija,

Granalija Malog Marijana,

Puče puška, kano isto vrime,

I pogodi trgovca Aliju.

Pade Ale u rudinu travu

A zavika Tomiću Mijate:

-Drž'te, dico, bale i toware!

Na kom konju glava jorgovana,

Na onom je čoha venetička;

Na kom konju soha obišena,

Na onom je gotovina blago.

Uhvatiše bale i toware

I uzeše gotovinu blago

Zato društvu prominu opanke

I pripravi rumenike vina.

Davno bilo, pobratime dragi,

Duvno bilo na ljutoj krajini,

Davno bilo sad se spominjalo.“¹⁸

Mijat je hajdukovao od Gorskog Kotara do Nevesinja, ali glavno mu je uporište bila Vran planina.¹⁹

„U povijesnim dokumentima ne nalazimo koji bi točan povod bio za Mijatovu odluku i odlazak u hajduke, ali narodna pjesma kaže da se to dogodilo zbog nepravdi duvanjskog kadije Suzice, koji je Mijatu oteo Jabuku livadu, Mijatovu djedovinu. Mijat zbog toga ubije subašu Murata i s trideset drugova pobjegne u Vran:

A zavika Tomiću Mijate:

„Stan'te, kosci, ne kos'te livade!

Jabuka je moja djedovina.

Dakle mene u životu bude,

---

¹⁸ Tvrтко Čubelić, Junačke narodne pjesme, Zagreb, 1974.g., str.90-98)*

¹⁹ Robert Jolić: Duvno kroz stoljeća, Naša ognjišta, Tg-Zg, 2002., str. 207-210.

Da vidimo, tko smije kositi!

Tko je junak, neka za mnom ide,

Evo njima haran harambaša“

Tako je Mijat prema pjesmi odbjegao u hajduke i postao strah i trepet za Turke.

Kadija Suzica nudio je bogatu nagradu za Mijatovu glavu. No Mijat ga je preduhitrio i sa družinom došao pred kadijin dvor i pokucao:

A pitao ga kanehu robinja:

„Tko to kuca sad u nevrjeme?

Sve zaspalo na mehku dušek.“

Progovara Mihat harambaša:

„Ja sam momak iz sela Kongore,

sin jedini kongorskog kneza.

Isprosio kićenu djevojku:

Mati daje, otac ne daje,

Već drugome curu preprodaje;

Skupih svate, ja oteh djevojku,

Došo jesam do našeg kadije.“

(...)

„Ej Turčine, vlaška izjelice!

Ti si raju poslao u prosjake,

Mene Mihi među gorske vuke,

Tebe Miho svecu Muhamedu.“

Mahnu sabljom, odsječe mu glavu.

3.3. Pogibija Mijata Tomića

O pogibiji Mijata Tomića Duvnjaci pripovijedaju predaje i kazuju pjesme. „Postoji 28 pjesama koje govore o smrti Mijata Tomića. U 19 pjesama se govori da je Mijata izdao njegov kum *Ilija Bobovac*, a ubio ga neki Arapin. Mijatov sestrić *Marijan* je ranjenoga Mijata pokušao odnijeti u Vran, ali je Mijat izdahnuo pod Sovičkim vratima. Tu se, na njivi *Pošćeci*, kažu, nalazi grob hajduka Mijata Tomića. Predaje i pjesme kazuju zatim da je mali Marijan uspio osvetiti Mijata ubivši “Arapina” u duvanjskoj župi u mjestu *Jankovac*.“²⁰

Osim o ovom najznačajnijem hercegovačkom hajduku pjevao je narod u Hercegovini i o drugim junacima kao što su Ilija Smiljanić, Stojan Janković, Andrijica Šimić i dr.²¹

Lijepo ti je Duvno polje ravno

po njem' raste bjelica pšenica

Konjska hrana, zelena travica.

Zaludu mu sva ljepota biše

kad su Turci polje prisvojili

Posl'o ih begluk, njega okupili

Ponajviše Jabuku livadu,

lijepu ravan Tomića Mijata.

Stan'te kosci, ne kosite livade

Jabuka je moja djedovina

Rek'o Mijat ako bude na mjestu glava,

---

²⁰ Marko Dragić, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, str. 153.

²¹ fra Jozo Mihaljević: *Livanjska književna čitanka*, Livno, 1994., str. 31.

*Kroz otkose proniknut će trava.*²²

O Mijatu Tomiću spjevane su i usmene lirske pjesme:

Lako ti je, tanke gusle moje,

Lako ti je pjanu zapjevati

I žalosnoj majci zaplakati,

Koja kopa sina jedinoga,

Il' ga kopa, il' na vojsku sprema!

Jer sam jutros na vodici bio,

Pa sam svoju dragu ugledao:

Ja se na nju baca' jabukama,

Ona mene neće ni kamenom,

Kameno joj srce u matere,

*Koja ju je 'naku porodila!*²³

4. Gusle

Gusle su drevno narodno gudačko glazbalo sa strunom. „Donedavno su bile čuvar domaćeg ognjišta. Njihova je pojava odavala crte odmjerene ozbiljnosti. Obično se prave od javorova drveta. Zato se i pjeva u pjesmi: *gusle moje od javora suva, gdje vas nema tu je kuća gluva*. Gusle se sastoje od glave, obično životinjskog oblika. Ispod glave u dršku je krčalo (zavrtnj) na kom je u procjepu pričvršćen jedan kraj strune. Taj dio vrška zove se vrat. Donji dio vrška razvija se u široko razvedeno i izdubljeno korito (kusalo, poljača). Preko korita napeta je koža (obično od jareta). Koža je na vanjskim rubovima korita pričvršćena drvenim

---

²² U kolovozu 2014. Kazivao Frano Smiljanić (1928.), Sarajlije, Tomislavgrad.

²³ Zbornik radova-ususret trećem tisućljeću, Prvi hrvatski kralj Tomislav, Zagreb, 1998. str. 20.

klincima. Na donjem kraju gusala ostavi se produžetak za praću (komad opate) za koju se priveže drugi kraj strune. Struna se preko kenjca, penjca po volji nateže krčalom. Struna se uzima iz konjskog repa. Najbolje struna je od mladog crnog konja (vranca). Najbolja je zato jer se tvrdi da je konj- vranac plemenitiji i otporniji i da ima dlaku zvonkiju i koja teže puca. Uz gusle se pjevalo obično na sijelima. Pjevalo se također na dernecima i svadbama i svugdje gdje je bilo veselje. Pri guslenju guslar nasloni gusle uz lijevo stegno blizu koljena. Vrat drži u lijevoj ruci i pazi da se korito (zvučnik) ne dodiruje donjeg dijela trbuha radi zvuka. Zvuk gusala mekan je i elegičan. Njime se prate junačke i prosjačke pjesme. Jezgroviti i puni sadržaj pjesama vuče tok pjevanja i melodije gusala, oba u posve određenoj ulozi i u sasvim jednostavnom natjecanju. Glazbena osnova gusala vrlo je jednostavna. Priprosta melodija rijetko kada prekoračuje kvintu. Guslar svira ono što mu se sviđa i što mu je u tom trenutku na pameti. Tako da ga zamolimo da nam ponovi odsvirano, uistinu, stavili bi ga u nezgodnu situaciju. Zadaća je guslara bila da sadržajem pjesama duševno hrane i jačaju narod.²⁴

5. Pričanja iz života

„*Pričanja iz života* su najčešće kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). Isprepleću se novelama, anegdotama, šalama i vicevima.“²⁵

Bio jedan čovik siromah nije imao ništa, bilo ih je puno braće i sestara. Nisu imali ništa, oskudno su živili u svemu: od odjeće, hrane pa da ne govorimo dalje. Onda bi bio brifing ili sastanak kako bi se to prije zvalo i onda između konferencija u selu svatko bi iznosio svoje teme o ovome, o onome, a i on siroma' ima nekakve opanke netko mu ih je dao, zaradio ih, tj. dao mu ih netko umjesto dnevnice. On ih stavi gore na tavan i tamo su bile otprilike tjedan dana. Nakon toga je on došao da ih obuje, al' miš je sve izgrizao: oputu, kožu..., a on kako bi rek'o štogod, veli: „Ljudi, znate šta? Ja sam metno prije par dana opanke gore na tavan, a doš'o miš i sve je to isiko!“ Na njega svi stanu vikati: „Budalo jedna, tebi će miš doć, nema ti šta pojist po kući, šta će tvoje opančine...“ On je šutio dok su oni sve to govorili. U međuvremenu, tih godina se išlo u Ameriku, onda otiđe i on i tamo bude

²⁴ Zbornik: Kršni zavičaj, god. 9/1976., gusle i diple, str. 75-83.

²⁵ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Split, 2008., str. 444.

dvadesetak godina nakon čega se vrati ponovno kući. Zaradio je podosta novca te se opet održavao sastanak kao prošli put kad je bio kod kuće. Tu su bili neki ljudi koji su bili i onda te je on odlučio ispričati sljedeće: „Znate šta ljudi, a ma ja sam sinoć stavio lemeš na tavan, a doš'o miš i izijo ga pola!“ Oni svi skočiše: „A oće miš lemeš, kako neće!“ Onda on plane: „Ma šta oće miš, kad je opanke tribo izist i što je istina bila da mi pojede opanke, oputu, a lemeš je nemoguće uništiti.

Pouka: bogataš može sve napraviti sve mu se tolerira dok siromah i one stvari koje jesu nisu, ne pita ga se ništa.²⁶

5. Ganga

Riječ „ganga“ autori etimološki različito tumače i izvode. Branko Marić godine 1934. objavio je članak „Hercegovačka ganga.“²⁷ On ističe da bi se naziv ganga mogao dovesti u vezu s albanskom riječju- kang, koja znači pjesma, veselje, zabava, a narod smatra kako naziv ganga dolazi od toga što oni koji prate glavnog pjevača, često i ne znajući stihove pjevaju na slogove gan...gan...gin...gon...gon...gun...već po samoglasnicima pjesme što je i Rihtmana dovelo do zaključka da ganga dolazi od riječi gangati što se smatra i najprimjerenijim mišljenjem.²⁸

Nakon Drugog svjetskog rata mnogi napjevi nastali su u razdoblju od 1948. godine. Svaki dernek i svaka svetkovina donosili su nove napjeve.

pr. *Gango moja, tradicijo stara,*

Ti si lipa da ti nema para.

Grlo moje, veselo i jasno,

Uvik piva i rano o kasno.

---

²⁶ U kolovozu 2014. Kazivao Bariša Miškić (1953.), Tomislavgrad.

²⁷ Napredak (godišnjak) XXIII 1934., str. 105-107.

²⁸ Anđelko Mijatović: Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa; Duvno, 1973. Str. 5-22)

*Gango moja, zaboravit te neću,
Dok mi smrtnu ne zapale svijeću.*

*Ljudi moji, u tom uživam,
Rada gangu kroz selo zapivam.*

*Pivaj, seko, nek se brdo ori,
Ko je tužan nek se razgovori.*

*Pivaj, sine, još ove godine,
Bog ti znade di ćeš dogodine.*

*Pismo moja, mili razgovore,
Otiraj mi jade što me more.²⁹*

5.1. Stilske karakteristike gange

Ganga je kratka usmena lirska pjesma „(dvostih) specifične izvedbe karakteristične za hercegovačko podneblje. Spoj je lirskog i epskog, najčešće pisana narodnim desetercem.

Stihovi gange najčešće obiluju nostalgичnim elementima, rijetko romantičnim, što ukazuje na podatak da su pjesme nastale u konkretnim, stvarnim životnim situacijama i da izražavaju trenutna raspoloženja autora.

Pr. djevojka:

---

²⁹ Frano Mihaljević: Livanjska književna čitanka, Livno, 1994., str. 61.

„Šta ću jedna, pitam svoga lolu,
kad mi moji ne daju dozvolu.

Mladić:

„Umri draga, i ja ću umrijeti,
kad nam se ne daju uzeti.

Tekst gange je kratak, jezgrovit, najčešće duhovit, uvijek s jasnom porukom. Stilske „pjesničke“ figure ili slike dosta su česte u tekstu gange.“³⁰

Duvanjske djevojke 50-ih godina 20. stoljeća u odlaze na sezonski rad u Crnu Goru i Slavoniju. Zaradivši novac djevojke se počinju bolje oblačiti, šminkati, „brenovati kosu.“:

„Mila majko, otiću za draga,
Pa nek nema ni kućnoga praga.“

„Jadna li sam nemam kišobrana,
Pokisnu mi kosa brenovana.“

„Ljubljena sam, narode, pa šta je,
Na mom se licu ne poznaje.“

---

³⁰ Ljuba Đikić, *Ljubi dragi, ne žali me mladu*; Omiš, 1989.

U tom „periodu još nema otvorenog iskazivanja simpatija, ljubavi. Čini se to pjesmom i to najčešće na javnim sastajalištima, dernećima ili na sijelima. Djevojke su spremale i odabirale posebne tekstove gänge, znajući unaprijed pred kim i zbog čega će koju pjesmu otpjevati:

„Volim plavog, a garavog više,

Za garavim srce mi uzdiše.“

U to vrijeme učitelji su bili glavni ljudi na selu, a školske zgrade pojam velike kuće:

„Hvalio se kuća mu ko škola,

Nije vala ni ko moja štala.“

„I moja se ispunila želja,

Dva dragana, oba učitelja.“

ali i:

„Učitelju, hvala ti na školi,

A ja volim svom seljaku loli.“

Početakom 60-ih godina ljudi s ovih područja masovno odlaze na privremeni rad u zemlje zapadne Europe, uglavnom Njemačku, što će rezultirati velikim promjenama u životu. Do većine sela gradi se cesta, dovodi struja, uvodi voda u kuće, radio i televizija te svi oblici zabave. Sa zapada ljudi donose kulturu življenja, stanovanja, oblačenja, ponašanja, drugačije poglede na život i ljubav. Sve to registrira se i u gangi.

Pr.

-,„Selo moje sijalice krase,
po noć gore, po danu se gase.“

-,„Mala moja nosi se po jus-u,
Mini suknja, kopa po kupusu.“

-,„Džaba dragi, šušćavac u modi,
Kad te majka budalasta rodi.“

-,„Oj Njemaćko, đavlu ti i marke
Ode dragi, ja osta kod majke.“

-,„Meni dragi piše iz Njemaćke,
Ćuvaj mala ćasti djevojaćke.“

Za razliku od odlaska u inozemstvo, djevojke s mnogo ljubavi pjevaju o odlascima u
JNA.

„U mog dragog poviš obrvica
Sitno piše ratna mornarica.“

„Mene moja svitovala braća,
Nemoj seko kojeg vojska vraća.“

Početakom 70-ih godina i omladina odlazi na školovanje. Kafići su puni omladine. Ljubav se više ne krije. Ganga će svojim specifičnim tekstom obilježiti i ove godine.

„Moga ćaće propalo imanje,
ubilo ga moj studiranje.“

„Misliš majko rodila si đaka,
Rodila si bure za konjaka.“³¹

5.2. Podjela gange

Ganga se dijeli na mušku i žensku, a motivski svijet je iznimno bogat:

O curovanju:

„Curovanje, moje curovanje,
Udavanje moje robovanje.“

O ljubavi:

„Moj dargane u ljubavi stojmo
Nejaki smo, još se malo gojmo.“

---

³¹ Ljuba Đikić, Ljubi dragi, ne žali me mladu; Omiš, 1989.

O suparništvu:

„Suparnice, isti nam je lola,
s njim na pazar, a pare popola.“

O odlascima:

„U Njemačku ode moja lola,
o Božiću dotraće će mi kola.“

„Piši dragi, prije nego majci,
u koju te jedinicu baci.“

O zavičaju:

„Duvno moje morat ću te slikat,
ne mogu te zaboravit nikad.“

O svekrvi:

„Svekrvice sina mi ne brani
kad ja dođem visit ćeš o grani.“

U gangama je čest motiv kletve:

„Znaćeš dragi što je moja kletva,
kad te bude trgala Neretva.“

a kletva momačka:

„Oj djevojko obolila bole,
dočekala ne bilo te lole“

Ženska ganga

Gango moja, gangala te ne bi',
Da se nisam rodila u tebi.“

5.3. Djevojke o gangi i pjevanju

Gango moja, gangala te lola,
Svaku večer oko moga dvora.

Grlo moje za pivanje lipo,
Samo stani pa poslušaj diko.

Ja vesela, fala dragom Bogu,
Kud god idem zapivati mogu.

Ja pivala i čuvala ovce,
Moje grlo- djevojačko zvonce.

Ja pivala, lola bolovala,
Pa mu moja pisma dilovala.

Kad zapivam, i Bogu se smili,
Di si, dragi, razgovoru mili.

Kad zapivam, ne čuje me lola,
Samo selo i zelena gora.

Kad zapivam, veselo i rado
Čuj me moja nadaleka nado.

Kad pivam, ne mislim na lolu,
Onda mi je srce na odmoru.

Ne može se pismu zapivati,
Što se neće dragi spominjati.

Pivač dragi, pivačica ja sam
Neka zna se divojka čija sam.

Pivala bi' ne mogu od tuge
Sve se moje poudale druge.

Pivala sam i jagode brala,
Pa sam loli večerati dala.

Veseli su moje majke dvori,
Dok u njima moje grlo ori.

Veselo me rodi moja mati,
Pa joj mogu vazda zapivati.

Zapivajmo, jaranice moja,
Dogodine Bog zna di će koja.

Zapivajmo, pratila nas sreća,
Nas dvi sestre i rodica treća.

Zapivaću iako sam žena,

Nisu moja usta zatvorena.

Zapivaću, srcu mi je lašnje,

Makar da ću zaplakati kašnje.³²

Djevojke su pjevale o sebi, o ljubavi, o udaji, o svekru i svekrvi, o imenima, o suparništvu, odlasku u vojsku, o kletvi djevojačkoj, o selu, zavičaju itd.

Djevojke su pjevale o svemu što ih je u danom trenutku nadahnulo:

Pr. djevojačka ganga o zavičaju:

Bukovico, moje selo rodno,

U tebi mi zapjevati zgodno.

Sinoć mi je dolazila dika,

Preko brda, iz gornjeg Brišnika.

Hvatajte se ako ima grana,

Eto ide grupa Brišničana.

Zbogom ostaj Brišnik, vodo hladna,

I u tebi moja majka jedna.

---

³² fra Jozo Mihaljević: Livanjska književna čitanka, Matica Hrvatska, Livno, 1994., str. 61.

Ja Duvanjska, jesam i ponavljam,
Svoje Duvno nikad ne ostavljam.

Duvno ravno, neka ti je slava,
U tebi je kruna Tomislava.³³

Nitko nema što Duvno imade,
Prvu krunu od Hrvatske vlade.

Duvno ravno, diko od Hrvata
Ti si gnijezdo od Tomića Mijata.

(...)

Posebni su zanimljivi i ženski šaljivi stihovi gänge:

Ja draganu dvije korpe dala,
I treću ću kakva je budala.³⁴

Cijelo ljeto ništa ne opleto,
Samo dragom korpu k'o rešetno.³⁵

---

³³ Kazivao Jozo Bagarić (Jojko), 1948.; Brišnik, Tomislavgrad.

³⁴ Kazivala Ruža Bagarić (djevojačko Krajinović), 1950.; Omolje, Tomislavgrad.

Lola moja ima tri zanata,

Pije, puši i igra karata.³⁶

Kad am bila u bešici mala,

I onda sam namigivat znala.³⁷

5.4. Muška ganga

Gango moja, ja te gango ne bi

Da se nisam rodio u tebi.³⁸

Kao i djevojke i momci su pjevali o ljubavi, o sebi, o djevojkama, o svijetu, o ljubljenju, o svojoj majci itd:

Momci o ljubavi

Ne uzdaj se, curice malena,

Bećarska je ljubav još zelena.

Moja mala, ne imala sriće,

---

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Kazivala Ruža Bagarić (djevojačko Krajinović), 1950. Omolje, Tomislavgrad

³⁸ Anđelko Mijatović: Ganga (Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa); Duvno, 1973.

Dok te kune zaljubljeno cviće.

Nisam znao do 've godinice,

Da je ljubav gora od sušice.

Nema kiše bez gusta oblaka,

Ni ljubavi bez starih momaka.³⁹

Pjevali su i šaljive stihove upućene uglavnom djevojkama:

Mala moja, odnio te đava,

Što si me se dovezala prava.

Lezi mala preko devet međa,

Da ti malo ispravim leđa.⁴⁰

Stanovnici duvanjskoga kraja koristili su se raznim glazbenim instrumentima uz čije su se zvuke okupljali, zabavljali, pjevali, igrali i veselili. Pjevanje uz gusle je najstariji oblik pjevanja u duvanjskom kraju. Duvanjkice i Duvnjaci i danas gangaju i reraju.

„Prvi stih pjesme- gange izgovara jedna pjevačica polako vukući nogu za nogom. Na isti način taj stih svi skupa ponavljaju, a drugi stih u brzom ritmu i koraka i pjesme, otpjevaju

---

³⁹ Ljuba Đikić, Ljubi dragi, ne žali me mladu; Omiš, 1989.

⁴⁰ Ljuba Đikić: Ljubi dragi, ne žali me mladu, Omiš, 1989.

i odigraju svi zajedno, s tim da prvu riječ (nekad i dvije riječi) drugog stiha ponavljaju, a zatim cijeli drugi stih.“⁴¹

Pr. pjevač: „Srce moje vene kad ne pjeva“

Svi: „Srce moje vene kad ne pjeva“

Svi: „Baš ko, baš ko cvijeće kad se ne zalijeva“

„Baš ko, baš ko cvijeće kad se ne zalijeva“

Ganga se dijeli na mušku i žensku, a govori o ljubavi, odnosu među ljudima, različitim običajima (curovanje, udaja, momkovanje, odlazak na rad, u vojsku, o sijelima itd.)

*-Sve su pisme pisme, a ganga je ganga,
od rođenja srcu mome draga.*

*-Milo mi je zapivat pošteno
i kroz moje i kroz tuđe selo.*

*-Gango moja svugdi sam te pivo,
pivat ću te dok budem živio.*

-Ako, gango, ja zapivam tebe

---

⁴¹ Ljuba Đikić, nav. dj.

kad sam jadan, zaboravim sebe.

ŽENSKA GANGA

*Selo moje nek me se ne boji,
moj se dragi nadaleko goji.*

*Dođi dragi nekad priko reda,
daleko je subota i srida.*

*Privari se, dado otkaz loli
sad on moju drugaricu voli.*

*Ljubav nova kažu da je bolja,
mene stara posrid srca para.*

MUŠKA GANGA

*Nemoj, mala, reći da si moja,
ne bi li me volila još koja.*

*Nemoj, mala, kazivati ko je,
bilo lice poljubijo tvoje.*

Narodni običaji su gotovo zaboravljeni tako da su neki od njih gotovo izgubili svoju izvornost. Npr. u današnjim svadbama su očuvani vrlo rijetki elementi starih svadbenih običaja. Sijela u izvornom smislu gotovo da i ne postoje, a tako je i s ostalim običajima.

6. Sijela

Sijela su bila specifičan način druženja u našoj sredini. Stariji su uz guslarsku pjesmu, *ljudikanja* o prošlim vremenima, rodnim i nerodnim godinama kratili duge zimske noći.

Djevojke su se okupljale u prostranijoj kući gdje bi dolazili momci. Na sijelima se ašikovalo, igrale se narodne igre, a djevojke bi plele, ili pak prele vunu. Bila je to prilika za pokazivanje simpatije koja je počesto prerastala u ljubav.

Sijelilo se svaku večer (osim petka), a srijeda i subota su glavne večeri. Po završetku zajedničkog druženja, momci su pratili djevojke njihovim kućama gdje ih je počesto zaticala zora.

7. Svadbeni običaji

Da bi došlo do vjenčanja i svadbe, moralo se proći kroz čitav niz običaja koji se nisu mogli preskočiti. Prvi od uvjeta koje je valjalo ispuniti bilo je davanje AMANETA, što nije baš uvijek bilo i jamstvo da će se održati dato obećanje.

Po amanet je dolazio momak s najboljim prijateljima. U pravilu jedan među proscima morao je biti stariji član obitelji ili mladoženjine rodbine. Amanet se obično sastojao od zobnice, čarapa i terluca. Ukućani su sa zebnjom do kasno u noć iščekivali prosce, a po njihovu dolasku s amanetom počelo se proslavljati, a nerijetko bi im se pridružili i susjedi.

Iza davanja amaneta slijedi RAKIJA (odlazak mladoženjine ženske rodbine u cursku kuću). Nakon rakije je prstenovanje u crkvi, a potom NAVIŠĆIVANJE (oglašavanje) zaručnika s oltara. Navijestiti se moralo tri puta, iza čega slijedi JABUKA (darivanje zaručnice u novcu), što ona troši za kupnju namještaja. Prije vjenčanja je UGOVOR (dogovor objiju strana) o nadnevku vjenčanja i svemu što je vezano za taj svečani čin.

Sve ovo može zamutiti i poremetiti ne tako rijetko UMICANJE, što znači da bi djevojka, protiv volje roditelja bježala s momkom srcu bližem od zaručnika.

Umicalo se noću i u strogoj tajnosti. Po djevojku bi dolazio momak s prijateljima i odvodili bi je u kuću nekog od prijatelja ili rodbine. Često ovo nije bilo pravo curskim roditeljima, ali su se poslije mirili s tim činom.

Bilo je slučajeva da je djevojka i nakon umicanja (uskakanja) i ponovno uskočila za nekoga drugog.

Vjenčanje se zakazivalo subotom ili srijedom, rijetko drugim danom. Večer uoči vjenčanja u mladoženjinoj kući skupljali su se svatovi za dogovor i podjelu zaduženja za svadbu. Na večernjem dogovoru utvrđivano je vrijeme kada će svatovi krenuti po mladu i što će biti čiji zadatak u svatovima („nadijevanje imena“). Svatove su činili: svatovski starješina, stari svat, kum, djeveruše, jenge, barjektar, čauš i doktor. Od broja svatova ovisio je i broj kumova, djeveruša i jenga. Svatovski starješina je obično bio mladoženjin otac, a kućni domaćin stariji član obitelji (djed, stric) koji nije išao sa svatovima, ostajao je u kući. Kumovi su obično bili mladoženjini zetovi, a djeverovi braća, stričevići ili bliži rođaci. Jenge i djeveruše su mladoženjine sestre ili rodice. One su bile uz mladu.

Barjektar je nosio barjak i brinuo se o njemu. Čauš ili kokošar imao je zaduženje da u mladinom susjedstvu „ukrade“ što više kokoša. Doktor je imao oznake medicinara, a brinuo se o zdravlju svatova i kvaliteti hrane.

Svaki svat je imao svog konja, a za mladu bi se našla bijela kobila, koju su kumovi, bez jahača, vodili do mladine kuće. Birali su se brzi i dobri konji jer je to neobično važno zbog izgleda-opće slike svatovske povorke.

Sutra ujutro bi se ponovno sastali svatovi u momkovoju kući, a starješina bi ponovio raspored i zaduženja. Svatovi su sa sobom nosili ploskve natočene rakijom i predvođeni barjektarom krenuli bi prema curskoj kući.

Kod curske kuće sve je bilo spremno za doček svatova. Pred svatove su izlazile prasvatice i najavljivale dolazak svatova. Svatovi su ulazili u cursku kuću gdje su lijepo dočekivani, a svastike su goste kitile cvijećem što je svaki svat i plaćao. Istodobno bi pred djevojačkom sobom djeverovi, jenge i kumovi „tražili mladu.“

Do mlade se dolazilo uz ritual plaćanja otvaranja vrata, a svatovi bi u pravilu pristajali na traženu cijenu. Odatle se odlazilo na vjenčanje, nakon čega se ponovno vraćalo mladenkinjoj kući. Svatovski ručak u djevojačkoj kući obično se postavljao oko podne.

Jelo se i pilo uz pjesmu, dosjetke, smijeh i razmjenu zdravica novih pretelja (prijatelja).

Nakon dva, a najviše tri sata, svatovski starješina je opominjao svatove da je vrijeme spremanja djevojačkog ruha-komare. Komara se prevozila mladoženjinoj kući na konjima ili kolima. Uz komaru kao pratnja išle su svastike i mladine kolegice, koje bi dok svatovi stignu, raspemile komaru i prostrle krevet za mladence.

Međutim, prije nego što se stave škrinje (baule) s ruhom na konje, kumovi moraju novcem otkupiti ruho.

Potom bi svatovi ustajali od stola, pozdravljali se s mladenkinim roditeljima, te bi predvođeni barjekarom krenuli uz glasnu pjesmu mladoženjinoj kući.

Pred svatove su išle prasnvice i nadmetale se tko će prvi obznaniti mladin dolazak. Pobjednik se nagrađivao bocom pića, a konju vezivala marama ili ručnik. Veselje je počinjalo dočekom mlade i njezinim prebacivanjem jabuke preko mladoženjine kuće, a zatim je slijedio ulazak u kuću, ljubljenje svekrve koja u pravilu nije išla djevojačkoj kući. Puk se veselio, igralo se i pjevalo. Održavane su i pješačke utrke, a pobjednika je darivala mlada.

Ulazilo se u kuću gdje se nastavljalo veselje i svatovska večera. Iza večere djevojačka pratnja se opraštala i odlazila kući.

U ponoć kum i kuma su pratili mladence na spavanje. Sutradan bi se obavljao običaj umivanja (mlada je polijevala vodu i davala ručnik svatovima za brisanje). Taj dan je VELIKI RUČAK, zajednički objed svatova, prijatelja i mladoženjinih susjeda. Nakon velikog ručka, mlada je svatove darivala, a gosti i svatovi su odlazili svojim kućama.

Vjenčanja udovaca i siromašnih bila su prije podne uz nazočnost kumova, ženika i bliže im rodbine. Prijepodnevna „kola“ su bila u hitnim ženidbama (trudnoća).

Valja pripomenuti da su svadbe bile obično u jesenskim i zimskim danima, a svatovi su jahali konje priređene i okićene za tu prigodu. Mladenci su jahali bijele konje a kao i svi svatovi bili su odjeveni u narodnu nošnju.

Uz gangu i pjesmu i rad je bio nekako slađi, i škrta zemlja rađala je bolje.“⁴²

I s malim sitnicama ljudi su bili sretni. Ovaj svijet je radin i marljiv, ne plaši se ni zmija ni tereta. Radi više nego drugi. I ono što drugi ne mogu. Polje je hranilo ovaj kraj.

Stoljećima otimali su kršu komad zemlje. Stoljećima pastirice su išle za svojim stadima i u samoći i po pustim poljima pjevale, maštale o dragom i bile sretno.

Nekada su se ova polja i livade kosile kosom. Nije bilo ljepšeg prizora nego kad bi kosci u većim skupinama zalegli, i u istom ritmu muškom snagom, kao grčki mitski junaci ili titani, kosili polje, a kupilice kupile. Sve je pucalo od snage, zdravoga smijeha i pjesme. Nakon napornog rada orila se ganga i pila rakija. A nakon zdravog sna opet u polje. Ono bi opet bilo puno života.

Kosac i kosa kao jedno tijelo, kao dobar jahač na konju. A kada trava digne glavu, kao dobar jahač na konju kosci preplave polje, u redu jedan iza drugog, tko će bolje, tko će brže. Sve puca od snage i skladna pokreta. Odjednom se svi uspravljaju, vade brusove iz vodira i stružu po kosi. Pa se opet priginju. U podne domaćica donosi ručak. Pjesma ne prestaje, ganga sve ljepša od ljepše i pjevaj tko će bolje, tko će smisliti gangu da se svi nasmiju od srca. Uvečer kosci idu kući umorni, da bi rano legli i odmorni se digli, pa na nove livade i novog gazde. Nekoć se pjevalo:

Kosce kupi Suzica kadija
Silno Ture od Županjca grada,
Dvije stotine mladih kosilaca
A pred njim hitrog kosibašu
Glavom brata Tomića Mijata
Svi se kosci rano iskupili.

---

⁴² Želimir Čečura: Hercegbosanska županija, Matica Hrvatska, Livno, 1994., str. 135.

8. JEZIK I NARODNI OBIČAJI

„U Šujici se govori štokavskim narječjem, ikavskim izgovorom. Šujički govor pripada skupini hrvatskih bosanskohercegovačkodalmatinskih govora te se od ostalih južnijih zapadnohercegovačkih govora tek neznatno razlikuje u brzini govora-sporija artikulacija nekoliko glasova, i po uporabi nešto većeg broja turcizama.

Kao i u drugim dalmatinskozapadnohercegovačkim govorima, i u šujičkom ima tragova čakavskog narječja i talijanizama.

Karakterističan je šćakavski govor, primjerice klišća, šćap, gradišće, a ne klišta (kliješta), štap, gradište. Infinitiv je bez -i u nastavku, odnosno završava na -t, npr. čut, vidit (a ne čuti, viditi).

Glagolski pridjev radni na -o (-jo) npr. vidijo, radio... Prilog di (a ne gdi) znači bez inicijalnog -g, npr. Di je olovka?

Šezdesetih godina nakon masovnih odlazaka na rad u Njemačku unijeti su germanizmi u govor, a dolazi i do ijekavice domaćeg govora pod utjecajem velikog broja školovanog mladog svijeta. Sve se više govori hrvatskim standardnim jezikom. Značajno je naglasiti da je uvijek postojao otpor, žestoko odbacivanje srbizama koji su dolazili iz udžbenika, novinskog tiska i drugih priopćajnih sredstava.

Šujičani neizmjerljivo vole svoj hrvatski jezik i vrlo brzo uče hrvatski standardni jezik. Uz ljubav prema hrvatskom jeziku, ne čine im zapreke niti nevelika dijalekatska odstupanja.

Svoj krasni hrvatski jezik Šujičani su njegovali u različitim ostvarenjima usmene narodne književnosti, ponajprije u pjesmama koje su najznačajnija ostvarba usmene književnosti nastale na području našeg mjesta.⁴³

Ljepota narodnoga jezičnoga izričaja ogleda se u antologijskoj baladi:

Šujičkinja Mara

---

⁴³ Pašalić, Jure: *Šujica-monografija*, Zagreb, 1997.

*Posla ovce Šujičkinja Mara,
pasla ih je ispod Malovana;
s njom porede dva Jakišića mlada,
oba mlada, oba Mari draga.
Mara njima besidila:
„O bora vam, dva Jakišića mlada,
oba mlada, oba meni draga,
ne mogu vam obim biti ljuba!
Okrećite bile ovce svoje,
okrećite podno Malovana,
ja ću kretat povr Malovana.
Kad ja manem vezenom maramom,
poletite dva Jakišića mlada;
koji meni ponajprije dođe,
onoga je Šujičkinja Mara,
koji meni malo potlje dođe,
onoga je vezena marama!“
Kad ujutro malo osvitalo,
Mara krenu povr Malovana,
Braća krenu podno Malovana.
Kad su bila na po Malovana,
obadva se pinom zapinila:
Pero bilom. Nikola krvavom.*

Niko pade, a Pero dopade.

Gleda Mara u Perine oči:

umro Pero, pokojna mu duša!

Pođe gledat u Nikine oči:

umro Niko, pokojna mu duša!

Vadi Mara nože okovane:

„Kad je s mene, nek nije ni mene!“

Naletiše tri gavrana crna:

jedan nosi pera od Perina,

drugi nosi burmu od Nikole,

treći nosi vezenu maramu.

Izletiše prid žalosne majke,

Tri žalosne zakukale majke.

Zakukala Nikolina majka:

„Ovo jesti moga Nike burma!“

Zavikala mladog Pere majka:

„Ovo jesti moga Pere pero!“

Izletila majka Marušina:

„Ovo jesti Marina marama!“

Trče gledat prižalosne majke.

Kad dođoše uvr Malovana,

sve troje ji bilo preminulo.

Tu su majke zakopale sinke,

među njima Šujičkinja Mara.

Kroza zemlju ruke sastavljali,

u rukam im zelene jabuke.

Oko nji su voće posadili,

tko je željan neka voća jide;

oko nji su vodu navratili,

tko je žedan neka vodu pije,

neka njima pokoja nazivlje!⁴⁴

9. Hrvatska usmena lirika

Usmene lirske pjesme najbrojnija su vrsta usmene književnosti.

Nikad tebe mladu ne zagri',

dok nam nisu stari izumrli.

Spavala si s mojom milom mati,

ja i tata skupa u pojati.

Želje svoje pričala si mami,

a ja svoje ječmenovoj slami.⁴⁵

---

⁴⁴ Jure pašalić: Šujica-monografija, Zagreb, 1997.

⁴⁵ U kolovozu 2014. Kazivao Frano Smiljanić (1928.), Sarajlije, Tomislavgrad.

*Sad u selu pjesma se ne čuje
od momaka ni od djevojaka,
Nema više gange ni bećarca
ni u selu nema konja vranca.
Ne kose se livade ni njive,
sad po njima rastu divlje gljive.
Otkad djeca ne slušaju starca,
pred kućom nema ni ovaca,
nema krava, nema ni teladi,
mladež neće o tome da radi.
Dok su stari upravljali time,
klali su se volovi i svinje
te junice i jalove ovce,
imali su mesa pune lonce.
Otkad mladež na kormilo stupi,
ponekad se koje kilo kupi.
Neće mladež o tome da radi
samo voli da se uparadi.
A roditeljske troše mirovine,
skupocjene voze limuzine.
Što su nji'ovi jadni roditelji zaradili,
u Njemačkoj zemlji rade
stalno od jutra do mraka,*

*bila im je crna marka svaka.*⁴⁶

*Nema više što je prije bilo,
momci curom ne idu na silo.
Sad ih cure vode u kafice,
vraćaju se kada zora sviće.
Vraćaju se u pijanom stanju,
noću piju, a spavaju danju.*⁴⁷

*Otkad sunce ovu zemlju grije,
to se nikad upamtilo nije
a po selu padala je kiša,
starim ljud'mom kažu ' ko vas šiša.
To sramotno primi na se djelo
pa je sada mrzi cijelo selo.
Poslušaj me pošteni mladiću,
nemoj sa njom sjedit u kaficu.
Zanijet će te začarane oči,
Bolje ti je da u Drinu skočiš.*⁴⁸

Česte su bile krize pa nije bilo najosnovnijih potrepština, primjerice: brašna. Onda je
jadna sirotinja pjevala:

---

⁴⁶ U kolovozu 2014. Kazivao Frano Smiljanić (1928.), Sarajlije, Tomislavgrad.

⁴⁷ U kolovozu 2014. Kazivao Frano Smiljanić (1928.), Sarajlije, Tomislavgrad.

⁴⁸ Isto.

*S bombama, s bombicama,
prid zadrugu torbicama
Dok sam vik'o: „Faljen Bog!“
im'o si žita svog.
A sad vičem: „Zdravo družo!“
po oknu se žito kruže.⁴⁹*

*Sir, vuna i mlijeko kravlje
to je starim sačuvalo zdravlje.
I danas i' dosta živi i ima
doživili stotinu godina.
Neće mladi što jedu salamu
tu nezdravu industrijsku hranu.⁵⁰*

*Cura dala dva'est kila raži
udovici da joj momka traži.
Udovica na to se rasrdi
pa joj kaže: „Pametnija budi!“
Ja bi dala tri tone pšenice
Da ja ljubim mladom momku lice.
A ti moja velika škrtice*

---

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

*nećeš nikad ljubiti momku lice.*⁵¹

Zaključak

Ovaj rad mi je pomogao da shvatim stare običaje od kojih su neki nestali ili su zamijenjeni novim suvremenim strujanjima, a neki su i zaboravljeni. Moram priznati i to da je današnje vrijeme po mnogočemu bolje, na primjer: žene imaju jednaka prava kao muškarci, zatim same sebi biraju muževe (a ne da je to već prije ugovoreno bez njihova znanja), a nisu imale prava buniti se ako im je i bilo krivo jer svi znaju bolje od nje jer je ona ipak samo „žensko.“ No, isto tako, prisjetila sam se običaja vezanih uz blagdane, ljudi koji sudjeluju u njima, kao i neke koji su se počeli „izbacivati“ iz uporabe. Bilo mi je zanimljivo proučavati ono što se događalo nekada, nasmijati se što se tiče prošnje djevojke, a da ne spominjem kakva procedura se morala proći...Neki običaji iz prošlosti se i danas njeguju, no neke ja pokrio zaborav i jedino o njima možemo čitati iz knjiga ili čuti od osoba koje su živjele u to vrijeme.

Što se tiče naziva grada, on je svoje ime mijenjao tijekom povijesti: od Delminium (u rimsko doba), zatim Županjac, Županj-potok (u vrijeme Austro-ugarske), Tomislavgrad, Duvno, da bi ponovno 90-ih godina vratio ime Tomislavgrad koji je dobio po prvome hrvatskome kralju Tomislavu koji je okrunjen na Duvanjskom polju 925. g. Zbog „velikog“ kralja i vladara grad mijenja ime u njegovu čast.

Tomislavgrad je, iako mali grad, ima iza sebe veliku prošlost. Na njegovu području su se odvijali brojni povijesni trenuci, odvijale bitke, krunjenje kralja Tomislava, mnoge legende i mnogo drugih situacija. Tomislavgrad nije samo prošlost, nego i sadašnjost i budućnost. U njemu možda nema mora, no imaju planine, rijeke i priroda koja je jednostavno savršena i ljudi koji su sretni jer su baš oni iz Duvna.

---

⁵¹ Isto.

Sažetak

Duvanjski kraj je po mnogočemu poznat. Još od povijesnih vremena na njemu su se odigrali brojni događaji koji se i dan danas spominju. Od samog doseljavanja Delmata, plemena po kojemu je Tomislavgrad prvenstveno i dobio svoje ime. To pleme je bilo hrabro i odvažno te su se i hrabri Rimljani bojali upravo Delmata. Nakon Delminiuma, dolazi do mijenjanja grada u Županjac, Županj-potok, Tomislavgrad, Duvno te na kraju ponovno Tomislavgrad.

Osim Delmata i drugih vlasti koje su bile u ovom kraju (Astrougarska i turska vlast), mnogo važniji spomen ovoga grada je krunjenje kralja Tomislava na Duvanjskome polju 925. g.

Uz spomenuto, potrebno je naglasiti i duvanjske običaje koji se unatoč vremenu nisu promijenili. Narodna nošnja, pjevanje (ganga) je ostalo do današnjega dana kao i običaji vezani za određene blagdane: Božićni običaji (posjećivanje prijatelja i susjeda, čestitanje), Uskršnji običaji (iako manje zastupljeni nego Božićni), svadbeni običaji i brojni drugi.

Što se tiče svadbenih običaja, mnogo toga se promijenilo u odnosu na današnje vrijeme, no u suštini, ono najbitnije je ostalo nepromijenjeno. Razlika je prvenstveno u tome što nema konja ni konjskih zaprega, svatovi ne traju toliko kao prije no brojnost je veća danas nego onda.

Tradicija se počinje gubiti naviranjem brojnih utjecaja izvana, televizija, brojni mediji i dr. Tradiciju je potrebno njegovati i ne dati ju zaboravu, u tome nam pomažu naši stariji koji i dalje u svojim glavama čuvaju mnoge pjesme, priče, običaje i upravo nas predaja i njeno zapisivanje dijeli od zaborava.

Summary

Duvno region is known for many things. Since historical times, on it have played numerous events and still mentioned. From the immigration Delmats, the tribes which Tomislavgrad primarily got its name. This tribe was brave and courageous and the brave Romans feared just Dalmatians. After Delminium, the city has changed its name to Županjac, Županj-stream, Tomislavgrad, Duvno and finally Tomislavgrad

That tribe was brave and even corageous Romans were afraid of the Delmats. After name Delminium, the city changes it's name to Županjac, Županj-potok, Tomislavcity, Duvno and at the end Tomislavcity again.

Besides Delmats and other authorities who were on this area (Austro-Hungarian and Turkish authorities), a much more important remembrance of this city's Coronation of King Tomislav in Duvanjsko field 925.

With the above, it should be noted Duvno and customs that despite the weather did not change. Folk costumes, singing (Ganga) has remained to this day as well as customs related to certain holidays: Christmas Traditions (congratulation and visiting relatives, friends and neighbors), Easter traditions (although less frequent than Christmas), wedding customs and many others.

As for the wedding customs, much has changed in relation to the present time, but at its heart, but what is most important is to remain unchanged. The difference is primarily in the fact that no horse or horse-drawn carriages, wedding guests do not last as much as before but the number is higher today than they were then.

The tradition begins to lose unrest numerous influences from the outside: television, numerous media and others. Tradition is necessary to nurture and not give it to oblivion, that help us with our elderly who are still in their heads kept many songs, stories, customs and traditions, and we just her writing away from oblivion.

Izvori i literatura

Popis kazivača

1. Bariša Miškić, rođen 1953. u selu Vedašiću, općina Tomislavgrad. (rujan 2011)
2. Anđa Miškić, rođ. Ćosić, rođena 1953. u selu Cebari, općina Tomislavgrad. (rujan 2011)
3. Stojan Stanić, rođen 1923. u selu Lugu, općina Tomislavgrad. (Papić, Marija& Dragić Marko, Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju (u: Bosna franciscana, časopis Franjevačke teologije u Sarajevu br. 24, str. 147))
4. Frano Smiljanić, rođen 1928. u Sarajlijama, općina Tomislavgrad.
5. Papić, Marija& Dragić Marko, Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju (u: Bosna franciscana, časopis Franjevačke teologije u Sarajevu br. 24.
6. Jozo Bagarić-Jojko, rođen 1948. u Brišniku, Tomislavgrad (kolovoz 2014.)
7. Ruža Bagarić-Ruška (djevojačko Krajinović), rođena 1950. u Omolju, Tomislavgrad (kolovoz 2014)
8. Marko Mamić, rođen 1953. na Zidinama, Tomislavgrad (kolovoz 2014)
9. Frano Smiljanić, rođen 1928. u Sarajlijama, Tomislavgrad (kolovoz 2014)
10. Bariša Miškić, rođen 1953. u Vedašiću, Tomislavgrad (rujan 2014)
11. Anđa Miškić (djevojačko Ćosić), rođena 1953. u Cebari, Tomislavgrad (kolovoz 2014)

POPIS LITERATURE:

1. Bakula, Petar: *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini: za godinu Gospodnju 1867/(šematizam fra Petra Bakule)*
2. Bešlagić, Šefik, Stećci. *Topografsko-kataloški pregled*, Sarajevo, 1971.
3. Bešlagić, Šefik, *Stećci kultura i umjetnost*,
<http://www.scribd.com/doc/34223606/%C5%A0efik-Be%C5%A1lagi%C4%87-Ste%C4%87ci-kultura-i-umjetnost> (2. listopada 2014., 12.44)
4. Čečura, Želimir, *Hercegbosanska županija*, Matica Hrvatska, Livno, 1994.

5. Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2/3, Split, 2009., str. 21-44.
6. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
7. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
8. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
9. Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar - Zagreb 2001.
10. Dragić, Marko, *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
11. Dragić, Marko, *Tuj tunja, tu jabuka: hrvatske lirske narodne pjesme iz Rame*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1995.
12. Dr. fra Ivo Bagarić: *Duvno: povijest župa duvanjskog samostana*; Sveta baština, Duvno 1989.
13. Drmić, Bože; *Buškoblatki kraj-hrvatski raj*, Mostar, 2004.
14. Đikić, Ljuba; *Ljubi, dragi, ne žali me mladu - ljubavni običaji, pjesme i igre duvanjskog kraja*, TRO, „Franjo Kluz“, Omiš, 1989.
15. Fra Jozo Mihaljević: *Livanjska književna čitanka*, Matica hrvatska, Ogranak u Livnu, Livno 1994.
16. Fra Robert Jolić: *Duvno kroz stoljeća*; Naša ognjišta, Tomislavgrad-Zagreb, 2002.
17. Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*; Zagreb, Hrvatski sabor kulture, 1991.
18. Hum i Hercegovina kroz povijest; Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.; Hrvatski institut za povijest; Zagreb, 2011; Zbornik radova, knjiga 1
19. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.

20. Kovačević, Marko: *Polje i ponornica: etnografsko-jezični zapis o Duvanjskome polju*; Tomislavgrad, Naša ognjišta, 2013.
21. Mayer, Milutin: *S puta na Duvanjsko polje*; Tisak zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu (Tisak: Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, studeni, 2009)
22. Mijatović, Anđelko: *Ganga: pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Duvno, Naša ognjišta, 1973.
23. Mijatović, Anđelko: *Narodne pjesme iz Hercegovine i Duvanjsko-livanjskog kraja*, Knjižnica Naših ognjišta, knjiga 12, Duvno-Zagreb, 1975.
24. *Narodne lirske pjesme*, priredio Olinko Delorko, PSHK, knjiga 23, Zora, MH, Zagreb, 1963.
25. Napredak (godišnjak) XXIII 1934., 105-107.
26. Papić, Marija; Dragić, Marko, *Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju u: Bosna franciscana*, časopis Franjevačke teologije u Sarajevu 24, Sarajevo, 2006., str. 136-174.
27. Pašalić, Jure: *Šujica-monografija*, Zagreb, 1997.
28. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, napisale Maja Bošković – Stulli i Divna Zečević, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
29. Radić, Antun: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena IV/1899*
30. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
31. *Usmene lirske pjesme*; Zagreb, Matica hrvatska, 1996.
32. *Zbornik radova-ususret trećem tisućljeću*, Prvi hrvatski kralj Tomislav, Zagreb, 1998.